

Оксана Кравчук

ПЕРІОДИЗАЦІЯ НОВАТОРСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ У ХХ СТОЛІТТІ

Вивчення історії новаторського педагогічного руху насамперед вимагає встановлення його періодизації. Загальновідомо, що розробка періодизації будь-якого феномену дає змогу чітко зрозуміти генезу, еволюцію аналізованого явища, дозволяє встановити тенденції і виявити закономірності, на підставі яких можна робити наукові узагальнення. О. В. Сухомлинська слушно зауважує, що проблема періодизації розвитку – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання і потребує досконалого знання про об'єкт дослідження, про суміжні з ним науки [28, с. 47].

У сучасній педагогіці наявні дослідження, у яких науковці прагнули здійснити періодизації різних педагогічних феноменів. Так, О. В. Сухомлинська подає періодизацію розвитку українського шкільництва до 30-х років ХХ ст., розробляє періодизацію розвитку української національної педагогічної думки [28], Л. Д. Березівська встановила періодизацію реформування шкільної освіти в Україні [2]; С. В. Ковальова запропонувала періодизацію передового педагогічного досвіду [8]; Л. О. Наточий обґрунтовує періодизацію історії розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії у другій половині ХХ ст. – початок ХХІ ст. [20]; Е. А. Панасенко – періодизацію генези педагогічного експерименту в Україні 1943–1991 рр. [23]; періодизацію становлення новаторських навчальних закладів і авторських шкіл [30; 24.]; Т. Литньова – періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [16].

У сучасній педагогічній науці ще не розроблено загальноприйнятої цілісної періодизації новаторського педагогічного руху, хоча в багатьох працях українських педагогів (Н. П. Дічек, А. І. Кузьмінський, С. М. Лобода, О. В. Сухомлинська, В. В. Примакова,) спостерігаємо спроби окреслити та схарактеризувати окремі його періоди. У цій статті зробимо спробу виокремити та обґрунтувати періоди розвитку новаторського руху в Україні.

О. В. Сухомлинська переконує, що,

визначаючи періоди розвитку педагогічної думки в Україні, неможливо обійтися без розгляду розвитку освіти, бо вона є важливим її складником [28, с. 49]. Педагогічне новаторство також є відображенням стану освіти й загального розвитку культури в суспільстві, тому вважаємо, що один із головних принципів виокремлення періодів новаторського руху полягатиме в кореляції періодів новаторства з періодами розвитку освіти в Україні.

На нашу думку, окремий етап новаторського педагогічного руху охоплює хронологічний проміжок 1920–1930 рр. Розвиток освіти в цей час О. В. Сухомлинська охарактеризувала як етап експериментаторства й новаторства: «...експериментувалось буквально все, але і піддавалось сумніву, відкидалось, адже не було у кого вчитися всередині країни, і тому педагогіка була відкрита для діалогу й міжнародних контактів, взаємовпливів, але до певної межі. Всередині цього «горизонту» уже вимальовувалась системність, послідовність» [29, с. 5, 9, 10–11]. Суголосну думку висловила Т. І. Куліш: «Цей період розвитку українського шкільництва відзначився розмаїттям науково-педагогічних поглядів, запровадженням нових педагогічних ідей, в основу яких було покладено творчі методи навчання та інтенсивною розбудовою української національної школи й педагогічної науки. Саме тому 20-рр. ХХ ст. в історії розвитку школи й освіти в Україні називають новаторськими» [13, с. 276].

Як окремий хронологічний зріз період 20–30-х років ХХ століття в розвитку передового педагогічного досвіду виокремлює С. В. Ковальова, пов'язуючи його зі створенням принципово нової школи, коли всі пошуки й експерименти в галузі освіти розглядались як частина державної політики [8].

Стимулом до новаторських пошуків в Україні у 20–30 роках минулого століття стало широке ознайомлення з освітніми системами зарубіжних країн. О. В. Сухомлинська зазначила, що після пошуків і вагань українці обрали західну культурно-освітню модель, включаючи й американську. Знаковим, за оцінкою науковців, став виступ тогочасного наркома освіти

Г. Ф. Гринька «Наш шлях на Захід», у якому доповідач акцентував на тому, що Європа має багатий науково-педагогічний досвід, цікаві традиції та наукові розробки психології, психофізіології, тому для українців необхідно організувати зв'язок із педагогічними колами Західної Європи. Оцінюючи виступ Г. Ф. Гринька, О. В. Сухомлинська переконує, що це була не декларація, а підхід до створення нової педагогічної теорії в Україні, до активізації роботи школи, її відповідності потребам суспільного життя [27, с. 3]. Крім того, у цей час в Україні функціонують новаторські навчальні заклади, окремі з яких почали свою діяльність ще до 1920 року. Серед них найбільш відома школа В. Дурдуківського – перша українська гімназія, що діяла 1917–1929 рр., – протягом усього свого існування за головну мету ставила виховання національної свідомості учнів. Ціннісними засадами нової школи були історія, культура, мистецтво, традиції українського народу. Ще більше піднявся її авторитет як педагогічного і науково-методичного осередку з 1925/26 навчального року, коли школа почала діяти як дослідна школа при Науково-педагогічній комісії ВУАН. Ця творча праця припинилася арештом у 1929 р. не лише В. Дурдуківського, а й майже всіх учителів його школи за обвинуваченнями в організації та діяльності «Спілки визволення України» [30, с. 10; 5].

Розвитку й поширення в масштабах країни набувають школи-дитячі містечка на засадах дитячої колективної самодіяльності. Новаторські пошуки полягали у створенні повноцінного дитячого колективу як організаційної складової дитячого містечка. Науковці виділили як новаторські діяльність Одеської школи – комуни № 11 Київського дитячого містечка імені Леніна. Педагоги цих закладів найголовнішими аспектами свого виховного досвіду вважали забезпечення переходу від дезорганізації до організації, від хаосу до гармонії, шляхом художньої творчості дітей і впровадження наукового методу в організацію соціального життя [7, с. 207; 33, с. 237]. Оригінальним явищем стала дослідна трудова школа № 4 Т. Лубенця у Пущі-Водиці. Директор займався розробленням нового змісту й нових методів навчання для апробації ідей трудової школи. Основними принципами навчання повинні бути гуманізація, індивідуалізація, різнобічний розвиток учнів, спонукання до творчої та самодіяльності дітей, широке застосування трудових засад [13].

Отже, специфіка новаторських пошуків у 1920–1930 рр. полягає в розробці та втіленні на українських освітніх теренах інноваційних моделей зарубіжних шкіл та в діяльності новаторських навчальних закладів.

Наступний період у розвитку новаторства, на нашу думку, охоплює часовий проміжок 1930–1955 рр. На підставі аналізу наукових досліджень педагогів можемо припустити, що це час затухання новаторських пошуків, що було зумовлено суспільно-політичними обставинами, які вплинули на стан українського шкільництва і педагогічного новаторства як його складника. 30–50-ті роки в Радянському Союзі сучасники характеризують як такі, що позначені впливом авторитаризму й тоталітаризму, що було спроектовано і на школу. О. В. Сухомлинська, описуючи історію шкільництва, зазначає, що вже наприкінці 20-х років на порядок денний висувається питання узгодження, а по суті, уніфікації освітніх систем, що існували в радянських республіках [31, с. 149], а з 1931 року починається згортання оригінальності української системи освіти, відбувається русифікація школи та її централізація з єдиним директивним центром у Москві. З 1931 р. зазнають критики практично всі нароби педологів, що існували, причому це була здебільшого самокритика – суто радянський феномен періоду сталінського терору, коли провідні вчені були змушені публічно відмовлятися від своїх наукових ідей, розробок, говорити в різній формі, що ті концепції, які вони розвивали, відстоювали, нічого не варті, помилкові, «ідеалістичні», опортуністичні, партійно-класовий ідеологічний дискурс став панівним [28, с. 60; 31, с. 149]. Аналізуючи розвиток новаторських навчальних закладів, О. В. Сухомлинська зазначає, що у 30-х роках атмосфера новачії та творчості змінилася на контрреформаційні процеси, що мали на меті повернутися до старої, дореволюційної філософії освіти, і називає другу половину 30-х – 50-ті роки майже мертвою зоною щодо новачії [30, с. 11].

Загальновідомо, що 1933 рік став початком масового терору, штучного голоду, репресій проти народу, відкритої боротьби з «націоналізмом», знищення науково-педагогічних та освітянських кадрів. О. В. Сухомлинська констатує, що 1933 роком фактично закінчився один період розвитку педагогічної науки й школи в Україні та розпочався інший, позначений рядом постанов ЦК ВКП(б): «Про початкову і середню школу» (1931), «Про навчальні програми та режим у

початковій і середній школі» (1932), «Про підручники для початкової і середньої школи» (1933). Вони завершили етап відносно вільного розвитку національної науки та школи і започаткували період авторитарного й догматизованого шкільництва в його класично радянському варіанті.

Зазначимо, що окремі роки в цьому часовому проміжку випадають із періодизації різних педагогічних феноменів. Наприклад, М. В. Левківський, аналізуючи школу й педагогіку України в радянський період, виокремлює етап 20 – 80 роки, у межах якого виділяє 20-ті роки ХХ ст., 30-ті роки, а потім післявоєнний час – кінець 40–50 роки [15, с. 162–167]. Так само С. В. Ковальова, подаючи періодизацію передового педагогічного досвіду, 20–30-ті роки ХХ століття визначає як перший етап, а початок другого етапу – через 20 років – 50–60 рр. ХХ століття [8]. О. А. Комар стверджує, що до кінця 50-х років минулого століття педагоги не мали можливості експериментувати й виявляти свої індивідуальні творчі можливості [10, с. 41].

Розгортанню новаторства не сприяли і подальші воєнні та післявоєнні роки. Політична ситуація в країні та її проєкція на педагогіку не сприяла активному розвитку новаторства. Розвиток загальноосвітньої школи 1943–1953 рр. у контексті суспільно-політичного життя України вивчала історик Н. Г. Красножон [11]. Аналізуючи розвиток освіти в названий період, дослідниця вивчила стан фінансування освітньої галузі, звернула увагу на забезпечення освітніх закладів учительськими кадрами і рівень їх кваліфікації, матеріальне становище вчителів. Дослідниця переконливо доводить, що шкільна освіта повоєнних років знаходилася в прямій залежності від суспільно-політичних явищ і процесів, які загалом визначили зміст і функціонування загальноосвітньої школи: на стан освіти в цей час безпосередньо впливали наступ сталінського режиму на національну культуру, пошуки «українських націоналістів» та «космополітів», численні партійні постанови.

Н. Г. Красножон проаналізувала фінансування освіти і зазначила, що воно здійснювалося за залишковим принципом. Це зумовило слабкість її матеріально-технічної бази та згубно позначилося на інформаційному просторі шкільництва, забезпеченні підручниками, навчальним приладдям тощо і відповідно відбивалося на якості навчання. Дослідниця акцентує на повній відсутності альтернативних підходів до навчання, на

існуванні бездумної бюрократизації, ієрархічності, уніфікації навчального процесу в республіці.

Серед причин, що негативно впливали на якість навчання в повоєнні роки, Н. Г. Красножон називає відсутність механізму соціального захисту і стимулювання праці вчителя. Тяжке матеріальне становище вчителів було великою перепоною на шляху зростання їх педагогічної майстерності, а це негативно відбивалося на змісті навчально-виховного процесу.

Деструктивним чином на становище загальноосвітньої школи України вплинув голод 1946–47 рр. Велика кількість дітей перестала відвідувати школу, деякі просили милостиню, працювали в колгоспах. Дослідниця не оминає увагою таке сумнозвісне явище, як репресії вчителів. При винесенні вироків визначальним пунктом у вирішенні долі вчителя було його ставлення до існуючого ладу, позиція щодо національної політики влади. Сталінський режим посилював політичний і моральний тиск на масову свідомість, постійно проводячи перевірку на благонадійність учителів та учнів [11].

На підставі проаналізованих праць науковців можемо констатувати, що в освіті цього періоду сильно переважали деструктивні чинники: зріз 30–50 років позначений сталінськими репресіями, голодом, війною, післявоєнний голод та репресії, жалюгідне становище вчителя не давали плідного ґрунту для зародження і розвитку новаторських педагогічних ідей.

Наступний етап у розвитку новаторства розпочинається із середини 50-х років минулого століття. Цей час ознаменувався початком науково-технічної революції, яка потребувала висококваліфікованих і високоосвічених працівників. Задля цього уряд країни переглянув чинну систему освіти [3, с. 110]. У країні відбулися політичні зміни. Політична відлига кінця 50-х рр. ХХ ст. сприяла відновленню гуманістичної спрямованості вітчизняної педагогіки. У педагогічній теорії та практиці 60-х рр. ХХ ст. відбувається поступова зміна ціннісних орієнтацій – з панівної суспільної установки на особистісну орієнтацію [14, с. 38]. Певною мірою поширенню новаторських ідей сприяла і законодавча база з питань освіти. Відомо, що у квітні 1958 р. М. Хрущов виступив на XIII з'їзді ВЛКСМ із закликem здолати відірваність освіти від життя. Після цього ВР СРСР ухвалила закон «Про

зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти у СРСР» (24 грудня 1958 р.), який був продубльований Верховною Радою УРСР у квітні 1959 р. Т. М. Тимчук зазначила, що конкретним виявом цього закону стала реформа 1959–1965 рр., яка позитивно вплинула на розвиток шкільної освіти: почали розробляти й видавати нові навчальні плани, програми, підручники, приділялася значна увага навчально-матеріальному забезпеченню навчального процесу, здійснювалася розробка методик викладання предметів. Отримали право на існування не тільки офіційні педагогічні теорії, а й наукові та методичні розробки науковців і вчителів-практиків за умови, якщо вони не суперечили партійній ідеології [32, с. 66]. На цьому хронологічному зрізі набувають поширення різноманітні новаторські нововведення. Новаторські ідеї, спрямовані на вдосконалення структури уроку, стали відомі під назвою кіровоградський досвід і липецький досвід. Спочатку названі інновації мали характер персоналізованого авторського доробку. Кіровоградський досвід започаткував у 1959 році вчитель із Кіровоградщини О. О. Хмура. Він запропонував впровадити в шкільну практику лекційно-практичну систему навчання [1, с. 52–55]; 60-ті роки стали роками широкомасштабного експерименту з розробки і впровадження Кіровоградської лекційно-практичної системи навчання [9].

Із публікацією в жовтні 1959 року в науковому журналі «Народное образование» статті завідувача кафедри педагогіки і психології Липецького педагогічного інституту К. О. Москаленка набрав поширення липецький досвід. У кінці 50-х – початку 60-х років упроваджувався ростовський досвід. Нововведення були пов'язані з вирішенням проблеми низького рівня знань, унаслідок якого чимало учнів залишалися навчатися в одному класі на другий рік. Ростовські вчителі розробили такі методи навчання, які дозволяли не лише подолати неуспішність, але й попередити її прояв.

60-ті роки ХХ століття О. В. Сухомлинська пов'язує з демократизацією суспільства, цей час стає початком відліку нового етапу в розвитку новаторських навчальних закладів [30, с. 11]. Основні напрями роботи в галузі народної освіти були сформульовані в прийнятій ХХІІ з'їздом КПРС (жовтень 1961 р.) програмі здійснення загальної обов'язкової середньої освіти, що передбачала покращення суспільного

виховання дітей дошкільного і шкільного віку; створення умов, що забезпечують вищий рівень змісту освіти та виховання підростаючих поколінь. Про подальший розвиток і вдосконалення вищої і середньої спеціальної освіти В. В. Примакова зазначила, що наприкінці 1963 – на початку 1964 р. в УРСР, як і на території всього Радянського Союзу, було здійснено перехід на нову систему шкільної освіти, запроваджено нові типи середніх шкіл, зросла творча активність учителів та альтернативна педагогічна думка, з'явилися вчителі-новатори, які стали в подальшому ініціаторами створення авторських шкіл [24, с. 310].

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. починається системне висвітлення передового досвіду вчителів. Яскравим виявом цього стала поява спеціальних рубрик у часописах «Радянська освіта», «Радянська школа», «Початкова школа», «Українська мова в школі», «Література в школі» та ін. Рубрики з популяризації педагогічного досвіду були і в регіональній пресі. Із середини 1960-х рр. починають виникати проблемні педагогічні лабораторії, що сприяли розвитку педагогічних інновацій. Один з перших таких закладів – лабораторію експериментальної дидактики – 1966 р. заснував І. Федоренко при кафедрі педагогіки та психології Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. Головним результатом її науково-дослідницької роботи стало створення оригінальної технології оптимізації підготовки учнів до засвоєння нових знань [25, с. 62].

Найбільшою значною постаттю цього часу став В. О. Сухомлинський, який виступив проти авторитарно-догматичного змісту виховання і схоластичного відірваного від життя змісту освіти. Провідними ідеями його системи виступають гуманізація, природовідповідність і демократизація всієї життєдіяльності дитини [28, с. 63].

Наступний період новаторського руху охоплює 70–80-ті роки ХХ ст. М. О. Проць характеризує його як масштабний період розвитку педагогічного новаторства. Його активізації сприяли партійні та урядові ухвали «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977 р.) та республіканська «Про стан впровадження передового досвіду в школах республіки» (1979 р.). Прийняття цих документів зумовило посилення уваги до вивчення, узагальнення і

впровадження передового педагогічного досвіду. Передовий педагогічний досвід мав стати дієвим засобом інтенсифікації навчально-виховного процесу. Розроблені на основі названих документів у лютому 1979 р. Міносвіти УРСР «Методичні вказівки про порядок вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду» регламентували цей процес через тісну співпрацю органів освіти, керівництва і трудових колективів навчальних закладів, громадських об'єднань освітян [25, с. 63].

О. В. Сухомлинська 80-ті роки називає потужною хвилею, справжнім проривом у новаційних процесах, що здійснили вчителі-новатори, які технологізували свої методи навчання, увели новачки й новотворення, передовий педагогічний досвід, творчо розвинули низку педагогічних ідей і принципів [30, с. 11]. Саме ці десятиліття багато дослідників вважають точкою відліку старту новаторського руху. Опрацьовані наукові джерела показують, що словосполученням новаторський рух номінували масову діяльність учителів-новаторів. Наведемо для ілюстрації кілька цитат зі статей науковців: «...на початку 70-х років виник рух педагогів-новаторів – Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, С. Лисенкової, Н. Палтишева, В. Шаталова, М. Щетиніна та ін., які здійснили виклик бездіяльно-адміністративному характеру масової школи, вживаючи слово рух» [8]; «У 80-ті рр. ХХ століття зароджується новаторський рух педагогіки співпраці. Ця педагогіка народилася під час зустрічей учителів-одномумців як напрям, протилежний авторитарно-імперативній педагогіці. [18, с. 3]; «Після Всесоюзного семінару з передового педагогічного досвіду, що відбувся у 1979 році, вперше було об'єктивно оцінено досвід В. Шаталова, Б. Дігтярьова, М. Гузика, Р. Маренюк, В. Цимбалюка, О. Захаренка як новаторський, що не мав аналогів» [22, с. 44]; «Починаючи з 70-х років ХХ століття в країні з'явилася плеяда вчителів-новаторів, які своєю творчою працею сприяли розвитку класно-урочної системи» [12, с. 14]. В. В. Примакова початком зародження новаторського руху вважає період після реформи 1984 року: «Серед прогресивних надбань указанного періоду особливе місце посіло зародження руху педагогів-новаторів у радянському освітньому просторі» [24, с. 5]. Проте Н. П. Дічек зауважує, що відлік розгортанню явища авторських шкіл і руху педагогів-новаторів варто робити з оприлюдненого Василем Сухомлинським досвіду роботи Павлиської школи [6, с. 8].

Функціонуючи в межах жорстко централізованої державної радянської освітньої системи, в умовах пануючої парадигми авторитарного виховання, школа за очільництва В. О. Сухомлинського, тобто вже у 50–60-х роках минулого століття, набула рис авторського закладу попри малосприятливі для педагогічного новаторства обставини зовнішнього макросередовища, яке є вирішальним чинником у визначенні соціального статусу авторського навчального закладу [6, с. 8].

У межах цього хронологічного зрізу розпочинається процес активного вивчення та популяризації передового педагогічного досвіду. Ще на початку 1970-х рр. у структурі ІУВ з'явилися школи передового досвіду, де вивчали методи й форми педагогічної роботи «кращих учителів-майстрів». У другій половині 1970-х рр. усталилася практика, відповідно до якої Центральний інститут удосконалення вчителів Міносвіти УРСР (ЦІУВ) розробляв перспективні та щорічні комплексні плани вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду [24, сс. 66, 67].

Кінець 70-х – 80-ті роки стали періодом активного пропагування системи диференційованого навчання, розробленої С. П. Логачевською. О. Я. Савченко, аналізуючи досвід С. П. Логачевської, акцентує на тому, що вчитель збагатила методику диференційованої роботи зі школярами новими підходами [26, с. 40].

У другій половині 1980 – на початку 1990-х рр. у структурі Інститутів удосконалення кваліфікації вчителів та за її межами виникають авторські педагогічні школи. У представників найвідоміших шкіл (Ш. Амонашвілі, І. Волков, М. Гузик, Є. Ільїн, С. Курганов, А. Кушнір, С. Лисенкова, А. Остапенко, М. Палтишев, В. Шаталов та ін.) з'явилися послідовники – окремі вчителі та цілі педагогічні колективи, на основі яких формуються нові авторські школи [25, сс. 66, 67].

Активізації новаторського руху, на думку В. В. Примакової, сприяло директивне реформування шкільної освіти, розпочате в 1984 р., яке спричинило суттєві зміни в радянському освітньому просторі, хоча, як зазначила дослідниця, учені оцінюють його неоднозначно [24, с. 6]. Дослідниця перераховує нововведення: 1) розробка, обґрунтування та висвітлення питань методичного забезпечення готовності вчителів до творчої праці в умовах змін і нововведень; 2) аналіз особливостей організації навчально-виховного процесу для дітей

шестирічного віку; 3) дослідження з проблем розвитку педагогічної майстерності, професіоналізму вчителів початкових класів на засадах гуманістичного та демократичного підходів. До важливих змін кінця 80-х років ХХ століття В. В. Примакова зараховує використання ідей розвивального навчання в масовій початковій школі; 4) забезпечення індивідуального підходу до дитини як повноцінної особистості; 5) співпраці та співробітництва у взаємодії вчителя й учнів.

Післяреформений період оцінюють як стрімкий злет творчої думки і дії учителів-новаторів, які ламають звичні стереотипи, відмовляються від усталених понять і канонів, пропонують сміливі, неординарні форми і методи роботи в класі [17, с. 3]. У 80-х роках минулого століття інноваційні процеси торкнулися всієї системи освіти. Саме цей період знаменувався появою яскравих особистостей педагогів-новаторів – Ш. Амонашвілі, В. Шаталова, Є. Ільїна, М. Щетиніна, М. Палтишева, С. Пальчевського, О. Захаренка [4, с. 75].

На хронологічному проміжку 70–80-х років вирізняють період перебудови. У педагогічних журналах зазначеного періоду знаходимо чимало констатацій цього факту, напр.: «Школа стає також на шлях перебудови, і її передовий загін – учителі-новатори завжди у творчому пошуку, у творчому горінні» [19, с. 11].

Наступний період розвитку новаторства починається у 1991 році, що пов'язано зі здобуттям Україною статусу незалежної держави. Ця подія спричинила зміни на багатьох рівнях суспільно-політичного і культурного життя, включаючи й освіту. Новаторські пошуки в педагогіці набули широкого масштабу, вони відображали зміну політичних, ідеологічних, ціннісних орієнтацій.

Отже, періодизація новаторського педагогічного руху тісно пов'язана з періодами розвитку освіти та суспільно-політичними умовами. У науковій літературі спостерігаємо різні дати відліку початку новаторського руху. Опрацьовані наукові праці показують, що словосполученням новаторський рух здебільшого номінували діяльність учителів-новаторів у 70–80 роки ХХ ст., унаслідок чого склався певний стереотип, відповідно до якого діяльність учителів саме цього періоду усвідомлюється як новаторський рух. Проте прагнення до новизни, пошуки вдосконалення як системи освіти загалом, так і окремих її складників, властиве педагогічній діяльності на всіх етапах її існування з часу появи української

національної школи. Поняття новаторський рух, на нашу думку, включає в себе різноманітні його вияви, які можуть проявляти себе з різною інтенсивністю на кожному з конкретних етапів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому і деталізованому розкритті інновацій на кожному етапі: новаторство у змісті освіти, новаторство ідей, спрямованих на вдосконалення структури уроку, виникнення нових педагогічних концепцій, а також упровадження новацій у педагогічний процес, що дасть змогу розробити об'єктивну періодизацію педагогічного новаторського руху в Україні ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ауліна В. О. О. Хмура – педагог-новатор Кіровоградщини (1923–1970) / В. Ауліна // Шлях освіти. – 2004. – № 4. – С. 52–55.
2. Березівська Л. Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні (1899–1991) / Л. Д. Березівська // Анотовані результати Ін-ту педагогіки АПН України за 2007 р. – К. : Пед. думка, 2008. – С. 47–48.
3. Грищенко А. С. Реформування шкільної освіти середини ХХ ст. у пресі Київської області (за матеріалами газетного фонду Державного архіву Київської області) / А. С. Грищенко // Архіви України. – 2014. – № 9. – С. 109–116.
4. Даниленко Л. І. Інновації у педагогічній спадщині О. А. Захаренка / Л. І. Даниленко // Вісник Черкаського університету. Вип. 1 (214). Серія «Педагогічні науки». – 2012. – С. 75–78.
5. Даниленко С. В. Школа В. Дурдуківського в 1920-х роках / С. В. Даниленко // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. – 2014. – Вип. 22. – С. 54–59.
6. Дічек Н. Універсальність педагогічного новаторства В. О. Сухомлинського / Н. Дічек // Рідна школа. – 2010. – № 3. – С. 8–11.
7. Дічек Н. П. Дитячі містечка, керовані М. Шульманом і С. Ріверсом / Н. П. Дічек // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття) : посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 190–224.
8. Ковальова С. В. Концепт передового педагогічного досвіду як соціально-педагогічної категорії [Електронний ресурс] / С. В. Ковальова. – Режим доступу:

- http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2708.
9. Історична хронологія діяльності Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://koippo.kr.ua/1960-1969>.
 10. Комар О. А. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій. Теоретико-методичні аспекти / О. А. Комар. – Умань : Софія, 2008. – 332 с.
 11. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – «Історія України» / Н. Г. Красножон. – К., 2002. – 17 с.
 12. Кузьмінський А. І. Технологія і техніка шкільного уроку : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – К. : Знання, 2010. – 335 с.
 13. Куліш Т. І. Дослідна трудшкола № 4 Т. Лубенця у Пущі-Водиці / Т. І. Куліш // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 276–294.
 14. Курило Т. В. Педагогічна публіцистика В. О. Сухомлинського 60 х рр. ХХ ст. як провідник ідей гуманістичної освіти / Т. В. Курило // Вісник Луганського національного педагогічного університету. – 2012. – № 19. – Ч. 3. – С. 38–44.
 15. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посібник / М. В. Левківський. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – Вип. 4. – 190 с.
 16. Литньова Т. Періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Т. Литньова // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 2. – С. 68–72.
 17. Логвин В. Якість – категорія головна / В. Логвин // Початкова школа. – 1987. – № 4. – С. 3–6.
 18. Лобода С. М. Новаторський пошук учителів в умовах стагнації суспільства (1960–1990 рр.) [Електронний ресурс] / С. М. Лобода. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/2112/1/5.pdf
 19. Мандрика М. Л. Людину творить учитель / Л. М. Мандрика, З. М. Онишків // Початкова школа. – 1987. – № 4. – С. 6–11.
 20. Наточий Л. О. Сутність поняття «періодизація» щодо проблеми розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Л. О. Наточий // Педагогічні науки. – Вип. 15. – С. 35–43.
 21. Олексін Ю. Розвиток ідеї диференціації навчання школярів у радянській педагогічній науці (30–70-ті роки ХХ ст.) / Ю. Олексін // Рідна школа. – 2012. – № 8–9. – С. 71–76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rsh_2012_8-9_17.pdf.
 22. Олійник В. В. Діяльнісне поле В. І. Бондаря в центральному інституті післядипломної освіти // Володимир Іванович Бондар – учитель учителів / упорядн.: О. В. Матвієнко, І. М. Шапошнікова, Г. В. Семеренко. – К. : Едельвейс, 2016. – С. 42–48.
 23. Панасенко Е. А. Періодизація генези педагогічного експерименту в Україні (1943 – 1991 рр.) / Е. А. Панасенко // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти: збірник тез XIV Всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 34–35.
 24. Примакова В. В. Новаторський педагогічний рух у 80-і роки ХХ століття / В. В. Примакова // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № (2). – С. 5–9.
 25. Проц М. О. Теорія і практика розвитку авторської школи в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Проц Марта Орестівна. – Івано-Франківськ, 2015. – 363 с.
 26. Савченко О. Я. [про С. П. Логачевську] / О. Я. Савченко // Грані творчості : кн. для вчителя. – К. : Рад. школа, 1990. – С. 40–43.
 27. Сухомлинська О. В. Зарубіжний педагогічний досвід в Україні в 20-ті роки / О. В. Сухомлинська // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 3–7.
 28. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А. П. Н., 2003. – 68 с.
 29. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 4–24.
 30. Сухомлинська О. В. Новаторські навчальні заклади в історії розвитку освіти в Україні

- (XX ст.) / О. В. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття): посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с. – С.5 – 12.
31. Сухомлинська О. В. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933) / О. В. Сухомлинська. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
 32. Тимчук К. М. Ретроспективний аналіз нормативно-правових документів, що вплинули на розвиток і становлення сучасної системи освіти та процес підручникотворення в Україні / Тимчук К. М. // «Теоретичні питання культури, освіти та виховання»: збірник наукових праць. – Вип. 43. – КНЛУ, 2011. – С. 65–70.
 33. Філімонова Т. В. Київське дитяче містечко імені В. І. Леніна / Т. В. Філімонова // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 224–249.
- REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED**
1. Aulina V. O. O. Khmura – Pedahohnovator Kirovohradshchyny (1923–1970) / V. Aulina // Shliakh osvity. – 2004. – № 4. – S. 52–55.
 2. Berezivska L. D. Periodyzatsiia reformuvannia shkilnoyi osvity v Ukraini (1899–1991) / L. D. Berezivska // Anotovani rezultaty Instytutu pedahohiky APN Ukrainy za 2007 r. – K. : Ped. dumka, 2008. – S. 47–48.
 3. Hryshchenko A. S. Reformuvannia shkilnoyi osvity seredyny XX st. u presi Kyivskoyi oblasti (za materialamy hazetnoho fondu Derzhavnogo arhivu Kyivskoyi oblasti) / A. S. Hryshchenko // Arhivy Ukrainy. – 2014. – № 9. – S. 109–116.
 4. Danylenko L. I. Innovatsiyyi u pedahohichniy spadshchyni O. A. Zakharenka / Danylenko L. I. // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Vypusk № 1 (214). Seriia «Pedahohichni nauky». – 2012. – S. 75–78.
 5. Danylenko S. V. Shkola V. Durduktivskoho u 1920-h rokah / S. V. Danylenko // Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Seriia : Istoriiia. – 2014. – Vyp. 22. – S. 54– 59.
 6. Dichek N. Universalnist pedahohichnoho novatorstva V. O. Sukhomlynskoho / N. Dichek // Ridna shkola. – 2010. – № 3. – S. 8–11.
 7. Dichek N. P. Dytiachi mistechka, kerovani M. Shulmanom i S. Riversom / Dichek N. P. // Narysy z istorii rozvytku novatorskykh navchalno-vyhovnykh zakladiv v Ukraini (XX stolittia): posib. / za red. O. V. Sukhomlynskoyi, V. S. Kuryla; – Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – S. 190–224.
 8. Kovaliova S. V. Kontsept peredovoho pedahohichnoho dosvidu iak sotsialno-pedahohichnoyi katehorii. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2708.
 9. Istorychna hronolohiia diialnosti Kirovohradskoho oblasnoho instytutu pisliadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity]. Elektronnyi resurs: rezhym dostupu: <http://koippo.kr.ua/1960-1969>.
 10. Komar O. A. Pidhotovka maibutnih uchyteliv pochatkovoyi shkoly do zastosuvannia interaktyvnykh tehnolohiy. Teoretyko-metodychni aspekty / O. A. Komar. – Uman : Sofiia, 2008. – 332s.
 11. Krasnozhon N. H. Zahalnoosvitnia shkola Ukrainy v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia (1943–1953 rr.): Avtoref. dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 / N. H. Krasnozhon; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2002. – 17 s.
 12. Kuzminskyi A. I. Tehnolohiya i tehnika shkilnoho uroku: navch. posib. / A. I. Kuzminskyi, S. V. Omelianenko. – K. : Znannia, 2010. – 335s.
 13. Kulish T. I. Doslidna trudshkola № 4 T. Lubentsia u Pushchi-Vodytsi / Kulish T. I. // Narysy z istorii rozvytku novatorskykh navchalno-vyhovnykh zakladiv v Ukraini (XX stolittia): posib. / za red. O. V. Sukhomlynskoyi, V. S. Kuryla; – Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – S. 276–294.
 14. Kurylo T. V. Pedahohichna publitsystyka V. O. Sukhomlynskoho 60-h rr. XX st. iak providnyk idei humanistychnoyi osvity / Kurylo T. V. // Visnyk Luhanskoho pedahohichnoho universytetu. – 2012. – №. 19. – Ch. 3. – S. 38–44.
 15. Levkivskyi M. V. Istoriiia pedahohiky : navch.-metod. posibnyk / Levkivskyi M. V. – K. : Tsentр uchbovoyi literatury, 2011.– Vyd.4.– 190 s.
 16. Lytniova T. Periodyzatsiia istorii rozvytku zmistu zahalnoyi serednioyi osvity (30-ti rr. XX st. – pochatok XXI st.) / T. Lytniova // Istoryko-pedahohichnyi almanah. – 2010. –

- Vyp. 2. – S. 68–72.
17. Lohvyn V. Yakist – katehoriia holovna / V. Lohvyn // Pochatkova shkola. – 1987. – № 4. – S. 3–6.
 18. Loboda S. M. Novatorskyi poshuk uchyteliv v umovah stahnatsiyi suspilstva (1960–1990 RR.). Elektronnyi resurs : rezhym dostupu: eprints.zu.edu.ua/2112/1/5.pdf
 19. Mandryka M. L., Onyshkiv Z. M. Liudyny tvoryt uchytel / L. M. Mandryka, Z. M. Onyshkiv // Pochatkova shkola. – 1987. – № 4. – S. 6–11.
 20. Natochy L. O. Sutnist poniattia «periodyzatsiia» shchodo problemy rozvytku teorii upravlinskoyi kultury kerivnykiv zahalnoosvitnih shkil u vitchyzniani pedahohichny teorii (druha polovyna XX st. – pochatok XXI st.) / Natochy L. O. // Pedahohichni nauky. – Vyp 15. – S. 35–43.
 21. Oleksin Yu. Rozvytok idei dyferentsiatsii navchannia shkoliariv u radianskiy pedahohichny nautsi (30–70-ti roky XX st.) / Yu. Oleksin // Ridna shkola. – 2012. – № 8-9. – S. 71–76. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rsh_2012_8-9_17.pdf.
 22. Oliynyk V. V. Diialnisne pole V. I. Bondaria v tsentralnomu instytuti pisliadyplomnoyi osvity // Volodymyr Ivanovych Bondar – uchytel uchyteliv / uporiadn.: O. V. Matviienko, I. M. Shaposhnikova, H. V. Semerenko. K : Edelweis, 2016. – S. 42–48.
 23. Panasenko Ye. A. Periodyzatsiia henezy pedahohichnoho eksperymentu v Ukraini (1943–1991 rr.) / Panasenko Ye. A. // Aktualni problem suchasnyh istoryko-pedahohichnyh doslidzhen shkilnoyi osvity: zbirnyk tez XIV Vseukrainskoyi istoryko-pedahohichnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. – Kyiv: Instytut Pedahohiky NAPN Ukrainy, 2014. – s. 34–35.
 24. Prymakova V. V. Novatorskyj pedahohichnyj ruh u 80-i roky XX stolitta / V. V. Prymakova // Tavriyskij visnyk osvity. – 2014. – № 1(2). – C. 5–9.
 25. Prots M. O. Teoriia i praktyka rozvytku avtorskoyi shkoly v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI st.): dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.01 / Prots Marta Orestivna. – Ivano-Frankivsk. – 2015. – 363 s.
 26. Savchenko O. Ya. [pro S. P. Lohachevsku] / O. Ya. Savchenko // Hrani tvorchosti: kn. dlia vchytelia. – K. : Rad. shkola, 1990. – s. 40–43.
 27. Sukhomlynska O. V. Zarubizhnyi pedahohichny dosvid v Ukraini v 20-ti roky / O. V. Sukhomlynska // Ridna shkola. – 1992. – № 2. – S. 3–7.
 28. Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichny protses: novi pidhody do zahalnyh problem / O. V. Sukhomlynska. – K.: A. P. N., 2003. – 68 s.
 29. Sukhomlynska O. Radianska pedahohika iak ideolohiya: sproba istorychnoyi rekonstruktsiyi / O. Sukhomlynska // Istoryko-pedahohichny almanah. – 2014. – Vyp. 1. – S. 4–24.
 30. Sukhomlynska O. V. Novatorski navchalni zaklady v istorii rozvytku osvity v Ukraini (XX st.) / Sukhomlynska O. V. // Narysy z istorii rozvytku novatorskyh navchalno-vyhovnyh zakladiv v Ukraini (XX stolittia): posib. / za red. O. V. Sukhomlynskoyi, V. S. Kuryla; – Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – 444 s. – S. 5–12.
 31. Sukhomlynska O. V. Narysy istorii ukrayinskoho shkilnytstva (1905–1933) / O. V. Sukhomlynska. – K. : Zapovit, 1996. – 304s.
 32. Tymchuk K. M. Retrospektyvnyi analiz normatyvno-pravovyh dokumentiv, shcho vplynuly na rozvytok i stanovlennia suchasnoyi sstemy osvity ta protses pidruchnokotvorenna v Ukraini / Tymchuk K. M. // «Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vyhovannia» : zbirnyk naukovykh prats.– Vyp.43.– KNLU, 2011. – S. 65–70.
 33. Filimonova T. V. Kyivske dytiache mistechko imeni V.I. Lenina / Filimonova T. V. // Narysy z istorii rozvytku novatorskyh navchalno-vyhovnyh zakladiv v Ukraini (XX stolittia): posib. / za red. O. V. Sukhomlynskoyi, V. S. Kuryla; – Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – S.224 – 249.